

Mededelingen van de Afdeling Letterkunde, Nieuwe Reeks, Deel 60 no. 2

Deze Mededeling werd in verkorte vorm uitgesproken in de vergadering van de Afdeling Letterkunde, gehouden op 11 december 1995.

THILO C. SCHADEBERG

De Swahili-talen van Mozambique

KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN, 1997

ISBN 90-6984-176-2

Copyright van deze uitgave © 1997 Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen,
Postbus 19121, 1000 GC Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk,
fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van
de rechthebbende, behoudens de uitzonderingen bij de wet gesteld.

Zetwerk: Holland Academic Graphics, Den Haag
Druk: Casparie Heerhugowaard bv

Swahili, of Kiswahili, is de meest gangbare voertaal in heel Oost-Afrika, vooral in de landen Tanzania, Kenya en Oeganda, maar ook in de aangrenzende landen Rwanda en Boeroendi en in het hele oostelijke gedeelte van Zaïre. Men schat het aantal sprekers op 50 miljoen. Vooral in Tanzania heeft het Swahili als nationale en officiële taal een grote vlucht genomen, niet alleen in de zin dat het absolute en het relatieve aantal sprekers sterk is gegroeid, maar ook in de zin dat het vele domeinen van het dagelijkse leven heeft veroverd, in het onderwijs en in de politiek, in de economie en in de cultuur, in het openbare en in het particuliere leven.

Maar voor verreweg de meeste sprekers is het Swahili de tweede taal. Hun eerste taal, of moedertaal, is één van de ongeveer 200 talen die Oost-Afrika rijk is. (Het tellen van talen is niet iets wat Afrikanisten graag doen, ik ben over het aantal met opzet vaag.) De meeste moedertaalsprekers van het Swahili wonen langs de kust van Kenya en Tanzania en op de voor de kust liggende eilanden zoals Zanzibar.

Tweehonderd jaar geleden was het Swahili tot deze (en andere) kuststreken beperkt. De uitbreiding over het binnenland van de laatste twee eeuwen zal ik de tweede Swahili-expansie noemen. Zij begon met de handelsmacht van Zanzibar en verspreidde het dialect van deze stad, het Kiunguja, dat later dan de basis van het moderne standaard-Swahili oftewel *Kiswahili sanifu* werd. Maar mijn belangstelling gaat hier uit naar de eerste Swahili-expansie, de geschiedenis van de verspreiding van deze taal langs de Oostafrikaanse kust die uiteraard niet los staat van de geschiedenis van haar sprekers.

Men vindt de verschillende oude variëteiten van het Swahili op het continent van Brava in Somalië in het noorden via Kenya tot Bagamoyo in Tanzania in het zuiden en op de eilanden Pemba, Zanzibar, Mafia en de Comoren. Opgravingen bevestigen dat in dit gebied sinds ca. 800 A.D. een homogene en van haar omgeving duidelijk onderscheiden cultuur was ontstaan, geconcentreerd rond een aantal permanente stedelijke centra die gekenmerkt werden door een bepaalde bouwstijl en bouwmaterialen, door een economie die gebaseerd was op landbouw, visserij, zeevaart en handel en — zeker in ons millennium — door de aanwezigheid van de islam. Het is deze geografische overeenkomst tussen een archeologisch aangetoonde cultuur en een taalgebied dat tot de hypothese leidt dat de twee netwerken historisch gezien één geheel vormen. Wij dateren dus de eerste Swahili-expansie op ca. 800 A.D.

Nurse en Hinnebusch, die recent een monumentaal boek gepubliceerd hebben over de geschiedenis van het Swahili en die ik hier gearaphraseerd heb (1993:22), komen ook tot de ontdekking dat de opgravingen suggereren dat het Swahili-sprekende gebied oorspronkelijk nog groter moet zijn geweest. Het meest noordelijke punt zou Mogadishu geweest moeten zijn en het meest zuidelijke (zover we tot nu toe weten) Chibwene, in de buurt van het moderne Vilanculos. Hoewel er ten zuiden van Bagamoyo in Tanzania geen originele Swahili-dialecten geattesteerd zijn, mogen we zeker aannemen dat die er wel waren. Toen Kilwa omstreeks 1500 door de Portugezen plat gebombardeerd werd, was het een machtig handelscentrum en zeker Swahili-sprekend, maar we weten niets over het specifieke dialect van het oude Kilwa. Op verschillen-

Kaart 1. De Swahili-kust (gebaseerd op Nurse en Hinnebusch 1993).

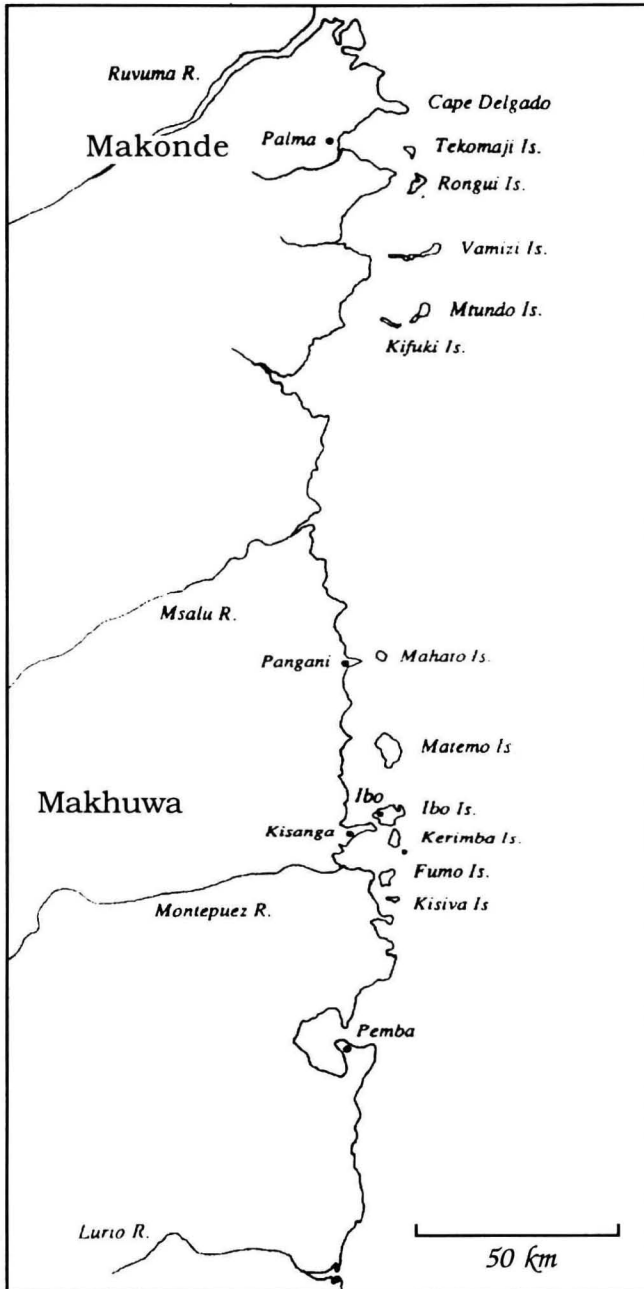
de kaarten en in reisverhalen wordt tot in onze eeuw de kuststreek in zuidelijk Tanzania *Mgao* genoemd en in oudere opsommingen van Swahili-dialecten wordt het KiMgao vermeld, maar concrete gegevens zijn er niet. (De naam “Mgao” was duidelijk de naam van een streek, zoals “Mrima”, en sloeg zeker niet op het specifieke dorpje Mgao in de buurt van Mtwara.) Ik neem aan dat de oudere Swahili-dialecten in deze meer zuidelijke streken van Tanzania als gevolg van de genoemde tweede Swahili-expansie tenonder zijn gegaan.

Over mogelijke variëteiten van het Swahili ten zuiden van de Rovuma, de grens tussen Tanzania en Mozambique, hebben tot ca. 1980 maar weinig Swahilisanten nagedacht. De vermeldingen in de literatuur uit de 19e eeuw zijn niet in de latere standaardwerken over Bantu-talen opgenomen. Geen van de hier te bespreken talen wordt ook maar met naam vermeld in Guthrie’s werken *The classification of the Bantu languages* uit 1948 of in zijn vierdelig werk *Comparative Bantu* uit de jaren 1967–1971 en evenmin in Bryan’s *The Bantu languages of Africa* uit 1959, het vierde deel van het gezaghebbende *Handbook of African languages* van het International African Institute te London. Het is vooral de Portugese pater António Pires Prata die in een aantal publicaties de aandacht heeft gevestigd op ‘door het Swahili beïnvloede’ talen langs de kust van Mozambique.

Het gaat om tenminste vier, mogelijk ook vijf of zes talen die ik hier onder de noemer van ‘Swahili-talen van Mozambique’ samenvat.

(1) Het Makwe of CiMakwe wordt onmiddellijk ten zuiden van de Rovuma in Palma en andere plaatsen aan de kust van de Tungi-Baai en op één of twee van de meest noordelijke eilanden van de Quirimba-archipel gesproken. Het aantal sprekers is mij niet bekend maar het zijn er waarschijnlijk niet meer dan 5000. Het Makwe wordt in de literatuur nauwelijks vermeld, ook niet bij Pires Prata. De Poolse afrikanist E. Rzewuski heeft een kleine woordenlijst verzameld die ikzelf in 1993 heb kunnen uitbreiden. Rzewuski heeft in een lezing verteld dat de mannen Swahili spreken en de vrouwen Makwe; dit verhaal heb ik in Mozambique ook gehoord. De betekenis hiervan is uiteraard niet dat mannen en vrouwen bij de Makwe niet met elkaar praten of zelfs kunnen praten, maar dat het Swahili de voertal voor mannen onder elkaar is, maar niet voor vrouwen onder elkaar. Het lijkt er dus op dat de meeste sprekers — en zeker de mannen — naast het Makwe ook Swahili spreken. Er is waarschijnlijk ook enige tweetaligheid met het (Shi)Makonde.

(2) Het Mwani of KiMwani wordt ten zuiden van het Makwe gesproken, op de overige eilanden van de Quirimba-archipel, waarvan het meest bekende Ibo is, en langs de kust tot Pemba, de hoofdstad van de provincie Cabo Delgado. Pemba zelf ligt buiten het gesloten Mwani-gebied maar heeft wel een belangrijke Mwani-sprekende gemeenschap. Het aantal sprekers van het Mwani was bij de census in 1980 ongeveer 50.000. S. Floor, een in Pemba en op Ibo werkende missionaris van het *Summer Institute of Linguistics* schat het aantal moedertaal-sprekers op 100.000 en het aantal tweede taal-sprekers op 20.000, met inbegrip van het Makwe, dat hij als een dialect van het Mwani beschouwt (Grimes

Kaart 2. *Mwani en Makwe* (gebaseerd op Nurse en Hinnebusch 1993).

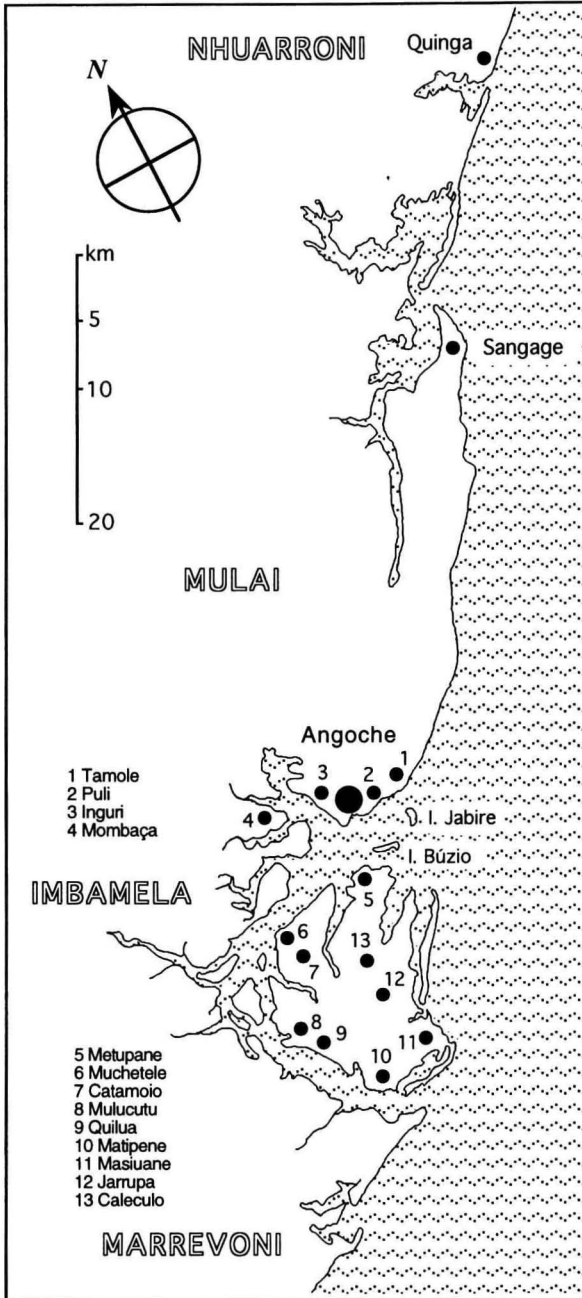
1992). Er is enige meertaligheid met het (E)Makhuwa, het Portugees en het Swahili; opvallend is de geringe kennis van het Makonde onder de Mwani.

Het Mwani is van de Swahili-talen van Mozambique de minst onbekende. Een lijst van ca. 580 woorden werd door Wilhelm Peters tussen 1842 en 1848 in Mozambique verzameld en in 1856 door Bleek gepubliceerd. Ze staan in de kolom onder het hoofd "Cap Delgado" [sic] en zijn slechts door weinigen opgemerkt. De eerstvolgende publicatie met nieuwe gegevens is een artikel van G. Philippon uit 1989. Maar er zijn ongepubliceerde manuscripten, vooral van S. Floor, waar ik dankbaar gebruik van heb mogen maken, en ik heb ook zelf in 1991 en 1993 enkele weken als gast bij de familie Floor veldwerk op Ibo mogen verrichten.

(3) Het Shangaji of EShangaji wordt ca. 40 km ten noorden van Angoche in een klein dorp gesproken, maar niet zoals men zou kunnen vermoeden in de nederzetting rondom de post Sangage op het punt van het schiereiland, dat bekend is om zijn vuurtoren. De plaats waar ik in juni 1995 één week veldwerk heb gedaan ligt aan de binnenkant van de langgestrekte baai en er wonen ongeveer 1000 sprekers. Maar er zijn tussen Sangage en de ruim 100 km verder naar het noorden gelegen Ilha de Moçambique waarschijnlijk nog andere dorpen aan de kust waar dezelfde taal gesproken wordt. Alternatieve namen en spellingen zijn Sangage of Sakatchi en Tteittei of Dheidhei. De enige publicatie over het Shangaji is een klein artikel van Pires Prata uit 1987. Hij schatte het aantal sprekers op 15.000 en zei dat de taal zich in een toestand van acuut verval bevond. Bij mijn eigen bezoek heb ik de indruk gekregen dat de mannen ook Makhuwa en meestal ook Koti spraken; bij de vrouwen was de kennis van het Makhuwa duidelijk geringer.

(4) Het Koti of EKoti is de taal van de districtshoofdstad Angoche. De stad heeft sinds de komst van de cashew-industrie (de massale aanplanting en verwerking van de bombaynoot), en daarna tijdens de burgeroorlog vele immigranten uit het omringende Makhuwa-land opgenomen en de tweetaligheid met het Makhuwa is groot. Het centrum van de taal is het Koti-eiland en de plaatsen aan de kust eromheen. Het aantal sprekers was bij de census van 1980 ongeveer 40.000.

De eerste en bijna enige publicatie met gegevens over het Koti is een reisverhaal van *Her Britannic Majesty's Consul in Mozambique*, H. E. O'Neill, uit 1882. Pires Prata's boek uit 1983 heeft ook een hoofdstuk over het Koti, maar is voor ons weinig interessant omdat het slechts een lijst van ca. 170 meestal recente ontleningen uit het Portugees geeft. Maar Pires Prata heeft wel manuscripten nagelaten, een woordenboek en een grammaticale schets, waarvan ik door bemiddeling van P. Alexandro Valente de Matos kopieën heb mogen maken en zowel in 1993 als in 1995 heb ik zelf enkele weken veldwerk in Angoche kunnen doen. Bovendien heeft een van mijn zegslieden ook met een Amerikaanse collega, David Odden, gewerkt, en van hem heb ik een manuscript met een beschrijving van het toonsysteem ontvangen.

Kaart 3. Koti en Shangaji (gebaseerd op Machado 1970).

In een artikel in het populair-cultureel tijdschrift *Tempo* uit 1981 noemt Pires Prata nog twee talen met Swahili-affiniteiten, maar er zijn geen gegevens in de literatuur te vinden en ik ben er zelf ook nog niet in geslaagd om de betreffende plaatsen te bezoeken.

(5) In Chinde, vlak bij de monding van de Zambezi, wordt volgens Pires Prata het (I)Mahindo gesproken. Ik heb me laten vertellen dat deze stadstaal inderdaad anders is dan het Chwabo van het ten noorden gelegen Quelimane maar ook verschillend van het in het district Chinde overheersende Sena.

(6) In Sofala, iets ten zuiden van Beira en wellicht niet identiek met het historische Sofala, wordt volgens Pires Prata (I)Boani gesproken. Ook hierover is in de literatuur verder niets vermeld, en ik heb ook nog geen bevestigende geruchten kunnen vinden. Maar de naam van de taal is veelbelovend: hij zou goed overeenkomen met *Mwani* hetgeen weer identiek is met Swahili *pwani* wat 'kust' betekent en dus min of meer synoniem is met *Mrima* (de naam van de Swahili-sprekende noordelijke kust van Tanzania) en natuurlijk ook met het uit het Arabisch ontleende woord *Swahili*.

Ik heb mij de studie van deze talen, die ik de Swahili-talen van Mozambique wil noemen, tot taak gesteld, waarbij ik mijn aandacht vooral op hun geschiedenis wil richten. De geschiedenis van de Swahili-expansie is op zich al een boeiend deel van de geschiedenis van de mensheid, maar er zit ook een taalkundig probleem aan vast: het gaat om een beter inzicht in de processen van taalverandering door taalcontact, ofwel meertaligheid, en welke sporen zij voor de historisch-vergelijkende taalkunde achterlaten.

Ik heb het Koti gekozen om het probleem te demonstreren want het geval Koti lijkt mij bijzonder veelbelovend. Het Swahili verschilt fonologisch veel meer van de andere brontaal van het Koti, het Makhuwa, dan van de meeste andere talen in Oost-Afrika, waardoor de componenten makkelijker te scheiden zijn.

De gemengde oorsprong van het Koti was reeds voor O'Neil (1882:601f.) duidelijk: "At Ibo and Angoche, more especially the latter, the language in use by the natives differs very greatly from the Makua pure, and both appear to be a compound, in different proportions, of Makua, Arabic (Shirazi), Swahili, Portuguese, Sakalava, and Johanna." De Sakalava waren mensen uit Madagascar die in de eerste twee decennia van de 19e eeuw met succes de Comoren en de Swahili-plaatsen aan de Noordmozambikaanse kust aanvielen, waaronder ook Angoche (Rita-Ferreira 1982:229). De naam *Johanna* slaat op het (Shi)Nzwani, de dialect van het Comoro-eiland dat in het Frans *Anjouan* heet. Ik heb nog geen aandacht kunnen besteden aan de mogelijke invloed van het Malagasy of het Comoriaans op het Koti (of andersom). Ik beperk me dus tot de twee hoofdbronnen van het Koti, het Swahili en het Makhuwa.

KLANKCORRESPONDENTIES

De vergelijking van Koti klanken met Swahili en Makhuwa levert meteen al een verrassend resultaat.

Tabel 1. *Correspondenties met stemloze plosieven*

	Swahili	Koti	Makhuwa
krijgen	-pata	-patha	-vara
passeren	-pita	-vira	-vira
beledigen	-tukana	-tukhana	-ruwana
sturen	-tuma	-ruma	-ruma
spelen	-tfeza	-feza	-theya
graven	-tjimba	-thipa	-thipa
arm, hand	mkono	ṅkhono	mono
groeien	-kua	-ula	-ula

Tabel 1 laat corresponderende woorden in onze drie talen zien. Waar het Swahili stemloze plosieven heeft: **p t ʃ k**, heeft het Makhuwa de klanken **v r th** $\emptyset$. Het Koti heeft in elk geval twee corresponderende klanken waarvan één gelijk is aan het Makhuwa, en één die heel dicht bij het Swahili staat. Deze dubbele correspondenties van het Koti zijn in tabel 2 samengevat.

Tabel 2. *Dubbele correspondenties voor enkele Koti medeklinkers*

Swahili	Koti	Makhuwa
p	p(h)/v	v
t	t(h) /r	r
ʃ	ʃ /th	th
k	k(h)/$\emptyset$	$\emptyset$

De voorbeelden voor beide reeksen correspondenties in het Koti zijn gemakkelijk te vermenigvuldigen, en beide reeksen zijn in het basis-vocabulaire ruim vertegenwoordigd. Maar in specifieke correspondenties zien we meestal dat het Koti die medeklinker heeft die het dichtst bij de klank van de taal met het verwante woord staat.

“Specifieke correspondenties” zijn Koti woorden met een corresponderend woord in één van de andere twee talen en een niet-corresponderend woord in de derde taal. De eerste drie woorden in tabel 3 zijn specifieke correspondenties Koti-Swahili, en de Koti-medeklinkers **p th ʃ** komen overeen met **p t ʃ** in de Swahili-woorden. De volgende drie woorden zijn specifieke correspondenties Koti-Makhuwa en hebben de overeenkomende medeklinkers **v r th**. Het laatste woord, ‘horen’, toont dat de zaken niet altijd aan onze verwachting voldoen: de **k** is geheel volgens Makhuwa-fonologie verdwenen hoewel het woord een lexicale innovatie van het Swahili/Sabaki is.

Woorden met oorspronkelijk stemloze plosieven, die in het Swahili als zodanig zijn bewaard, leveren dus een instrument om de brontaal voor vele

Tabel 3. *Specifieke correspondenties Koti-Swahili en Koti-Makhuwa*

	Swahili	Koti	Makhuwa
slaan	-piga	-piya	(-mana)
buik	tumbo	ṅthupo	(erukulu)
hoofd	kitfwa	efwa	(muru)
vliegen	(-ruka)	-vava	-vava
zwart (zijn)	(-eusi)	-ripa	-ripa
knie	(goti)	likutha	nikutha
horen	-sikia	-siila	(-iwa)

Koti-woorden te achterhalen. Maar niet alle medeklinkers leveren uitsluitel over de herkomst van de betreffende woorden.

Tabel 4. *Correspondenties voor (Swahili) mb nd ng*

	Swahili	Koti	Makhuwa
zingen	-imba	-ipa	-ipa
gaan	-enda	-eta	-eta
hals	fingo	siiko	efiko
veld	famba	ṅfapa	(emata)
rood (zijn)	-ekundu	-khutuwa	(-jerya)
zeil	tanga	ṅthaka	nithaka
scheppen	-umba	-umba	-upa

Laten we naar de van oorsprong geprenasaliseerde stemhebbende medeklinkers in tabel 4 kijken. De eerste drie woorden laten de regelmatige correspondenties zien. Het Swahili heeft de oorspronkelijke klanken **mb nd ng** bewaard; het Makhuwa en het Koti hebben daar stemloze niet geaspireerde plosieven van gemaakt. De tweede groep van drie woorden laat zien dat dit, wat het Koti betreft, ook voor die woorden geldt die uit het Swahili afkomstig moeten zijn. Het Makhuwa woord **nithaka** 'zeil' moet ook een ontleening uit het Swahili zijn, via het Koti of een van zijn zusters talen, want zeilen is niet iets waarmee de Makhuwa in het binnenland vertrouwd waren. De correspondentie-reeks (Swahili) **mb nd ng** : (Koti) **p t k** : (Makhuwa) **p t k** is dus niet diagnostisch voor een Makhuwa-oorsprong van de betreffende woorden. Het Koti heeft overigens in een gering aantal woorden stemhebbende geprenasaliseerde plosieven bewaard; soms gaat het hierbij om cultureel of religieus specifieke betekenissen zoals in het laatste woord van tabel 4.

Interessant is dat officiële plaatsnamen vaak een stemhebbende geprenasaliseerde plosief hebben waar sprekers van het Koti en het Makhuwa een stemloze plosief gebruiken. Zo komt de naam van de stad waar Koti gesproken

wordt, *Angoche*, overeen met de naam **koti**; de oudere vorm **ngoji** is eveneens overleverd, het prefix **a-** is in de plaatsnaam misplaatst, want het duidt aan dat het om mensen van deze ethnische groep gaat. Andere voorbeelden zijn **sakatji** *Sangage* en (**w**)**ikuri** *Inguri*, de naam van een wijk van Angoche. Het lijkt erop dat het Portugees de vroegere uitspraak bewaard heeft, en dat het Koti deze klanken pas na de komst van de Portugezen aan de Makhuwa-norm van stemloze plosieven heeft aangepast.

LEXICALE CORRESPONDENTIES

Zoals we reeds zagen, heeft de woordenschat van het Koti duidelijke banden met zowel het Makhuwa als het Swahili. Opvallend is dat dit ook voor de zogenaamde basiswoordenschat geldt; dit zijn woorden waarvan men mag verwachten dat elke taal er een vertaling voor heeft, onafhankelijk van de specifieke cultuur, de ecologie en de economie. (Dit betekent overigens niet dat de betreffende equivalenten volledig synoniem zijn.) Ik maak gebruik van een lijst van honderd woorden waarvoor Nurse en Hinnebusch (1993, Appendix 4, pp. 673-691) de vertalingen voor een groot aantal talen en dialecten van het Sabaki en het Swahili geven. Voor de vergelijking met het Swahili gebruik ik het KiUnguja, het dialect van Zanzibar dat ook de basis van het moderne Standaard-Swahili is. Lexicaal is het KiUnguja (d.w.z. deze lijst van 100 woorden) overigens op één woord na identiek met het KiMvita, het dialect van Mombasa. Voor de vergelijking met het Makhuwa heb ik de woordenboeken van Prata gebruikt (1973, 1990).

Tabel 5. *Cognatie-cijfers tussen Koti, Swahili en Makhuwa*

	specifiek	algemeen	totaal
S = K = M		47	
S = K	20		20 + 47 = 67
S = M	2		2 + 47 = 49
K = M	20		20 + 47 = 67
S ≠ K ≠ M		11	

Ik vind de getallen in tabel 5 nogal bijzonder. In de eerste plaats valt op dat de drie getallen voor de drie taal-paren, Swahili-Koti 67, Koti-Makhuwa 67 en Swahili-Makhuwa 49, een klassiek geval zijn waar we geen hiërarchische clusteranalyse zouden willen toepassen. Wat de getallen namelijk laten zien is dat het Koti even dicht bij het Swahili staat als bij het Makhuwa, en dat deze twee talen veel verder van elkaar staan. Op deze basis is dus geen stamboom af te leiden. Deze dubbele alliantie met twee vrij ver van elkaar afstaande talen is ook niet wat wij in talen zien die veel woorden geleend hebben, zoals het Engels uit het Frans en het Swahili uit het Arabisch.

De getallen in tabel 5 laten verder zien dat de basiswoordenschat van het Koti in vier delen uiteenvalt: een groot deel van bijna de helft (47%) kunnen

wij als algemeen Oost-Bantu beschouwen, twee kleinere delen van elk 20% heeft het Koti specifiek gemeen met respectievelijk het Swahili en het Makhuwa; dit laat een kleine rest van 13% die geheel eigen is aan het Koti.

Het vierde deel van de woordenschat, de geïsoleerde woorden, is in het Koti duidelijk kleiner dan in de twee andere talen: Koti $11 + 2 = 13\%$; Swahili en Makhuwa $11 + 20 = 31\%$. Mijn indruk is dat een ongebruikelijk groot deel van de woordenschat van het Koti door verwijzing naar slechts twee andere talen thuis te brengen is en dit geldt waarschijnlijk ook voor de niet-basis woordenschat.

Interessant is dat onder de geïsoleerde Koti-woorden er enkele zijn waarvoor correspondenties in het Mwani te vinden zijn, bijvoorbeeld **nsimaana** 'kind' (Mwani **kisimana**), **likhongolo** 'bot' (Mwani **kongolo**), **-takhula** 'spreken' (Mwani **-tongola**). Maar dit soort gevallen zijn niet bijzonder frequent; de Swahili-talen van Mozambique vormen geen gesloten groep. Onze lijst van 100 woorden levert 76 verwante woorden op tussen het Koti en het Mwani.

We zouden nu gebruik kunnen maken van de opgestelde diagnostische klank-correspondenties om de woorden die wij in eerste instantie als in alle drie talen "verwant" hebben beschouwd verder te verdelen.

Terugkijkend naar onze tabel 1 zullen we nu aannemen dat de woorden voor 'krijgen', 'beledigen', 'spelen' en 'hand' verwant zijn tussen het Koti en het Swahili maar niet verwant tussen het Koti en het Makhuwa, en voor de andere vier woorden zullen we het tegenovergestelde aannemen. Door op deze manier te tellen en door ook nog gebruik te maken van wat morfologische aanwijzingen, komen wij tot de getallen in tabel 6.

Tabel 6. *De samenstelling van de Koti basis-woordenschat*

dichter bij Swahili dan bij Makhuwa:	24
even dicht bij Swahili als bij Makhuwa:	17
verwant aan Swahili maar niet aan Makhuwa:	20
<hr/>	
totaal Koti — Swahili:	61
dichter bij Makhuwa dan bij Swahili:	6
even dicht bij Swahili als bij Makhuwa:	17
verwant aan Makhuwa maar niet aan Swahili:	20
<hr/>	
totaal Koti — Makhuwa:	43
geïsoleerd (verwant aan noch Swahili noch Makhuwa):	13

De 47 Koti-woorden die in alle drie talen op hetzelfde etymon teruggaan vallen nu in drie groepen uiteen: 24 staan dichter bij het Swahili, 17 zijn even dicht bij het Swahili als bij het Makhuwa, en slechts 6 staan dichter bij het Makhuwa. Hierdoor lijken de nieuwe getallen veel meer geschikt om een

stamboom van af te leiden. Het Koti en het Swahili staan relatief dicht bij elkaar (61%), en beide talen staan duidelijk verder af van het Makhuwa: Koti 43%, Swahili 49% (zie tabel 5).

Helaas is er iets mis met deze berekening. Wij hebben gezondigd tegen het beginsel van transitiviteit bij beslissingen over verwantschap tussen woorden.

Bijvoorbeeld, er is geen twijfel mogelijk dat Swahili **mkono** en Makhuwa **mono** verwant zijn. Het Koti woord **ṅkhono** moet nu ofwel met beide andere talen verwant zijn ofwel met geen van beide. Als A met B verwant is en B met C dan zijn ook A en C verwant. De oplossing is natuurlijk de juiste behandeling van ontleningen: ontleningen zijn bij definitie niet verwant. Dus, Duits *frisch* is verwant met Nederlands *vers* maar niet met Nederlands *fris*. In het geval van het Koti zullen we dus vóór het tellen moeten beslissen welke woorden echt verwant zijn en welke ontleningen zijn. Met andere woorden, wij moeten eerst de vraag beantwoorden of het Koti een afstammeling van het Makhuwa is of van het Swahili en dat is nu net wat we niet weten.

Laten we beide hypothesen nog eens met dezelfde gegevens testen. Hypothese A zegt: het Koti stamt af van het Swahili; **ṅkhono** : **ṅkhono** : **mono** zijn dus alle drie verwant. Hypothese B zegt: het Koti stamt af van het Makhuwa; Koti **ṅkhono** is dus een leenwoord en derhalve noch met **mkono** noch met **mono** verwant. Het resultaat is weinig bemoedigend.

Tabel 7. *Aangepaste cognatie-getallen Koti : Swahili : Makhuwa*

	Koti < Swahili	Koti < Makhuwa
S : K	61	37
K : M	37	43
S : M	49	49

Als we aannemen dat Koti en Swahili een subgroep vormen, waarom is de afstand Koti-Makhuwa (37) zoveel groter dan de afstand Swahili-Makhuwa (49)? De getallen zouden ongeveer gelijk zijn, ofwel zou ontlening uit het Makhuwa het Koti dicht bij het Makhuwa hebben gebracht. En nog erger: als we aannemen dat het Koti tot de Makhuwa-groep behoort, waarom suggereren de getallen dan dat de twee dichtst verwante talen het Makhuwa en het Swahili zijn? Beide resultaten zijn in strijd met de telkens onderliggende veronderstelling.

Op zoek naar een oplossing richten wij ons op een vergelijking van de morfologie.

MORFOLOGISCHE CORRESPONDENTIES

Laten we met de naamwoorden beginnen.

De wellicht meest opvallende eigenschap van een Bantu-taal is het systeem

Tabel 8. *Corresponderende nominale prefixen*

klasse	Swahili	Koti	Makhuwa
1	mu-	ɲ-	mu-, ɲ-
2	wa-	a-	a-
3	mu-	ɲ-	mu-, ɲ-
4	mi-	mi-	mi-
5	ji- / Ø	li- / ɲ-	ni-, ɲ-
6	ma-	ma-	ma-
7	ki-	e-	e-
8	vi-	vi-	i-
9	N-	N-	eN-
10	N-	N-	iN-
11-14	u-	o-	o-
15	ku-	o-	o-
16	(pa-)	va-	va-
17	(ku-)	o-	o-
18	(mu-)	ɲ-	mu-, ɲ-

van naamwoordklassen. Tabel 8 toont de prefixen van de zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden, waarbij geen rekening is gehouden met pre-vocalische allomorfen. De hoofdletter N staat voor een homorganische, niet-syllabische nasaal en voor de verschillende allomorfen die dit prefix in de betreffende talen heeft. De eerste tien klassen zijn telkens paren, dus 1/2, 3/4 etc., waarvan het eerste lid de vorm van het enkelvoud en het tweede de vorm van het meervoud kenmerkt.

De tabel laat twee specifieke overeenkomsten Koti-Swahili zien. Ze betreffen het prefix van klasse 8 **vi-**, en de afwezigheid van de klinkers **e** en **i** in de klassen 9 en 10. In een synchrone analyse van het Makhuwa zou ik geen verschil tussen de klassen-paren 7/8 en 9/10 maken: de sporen van de oorspronkelijke prenasalisering in de klassen 9 en 10 zijn voor de sprekers te onduidelijk geworden. De prefixen zijn nu **e-** in klasse 7-9 en **i-** in klasse 8-10 en dezelfde prefixen worden ook als concordantie-prefixen bij niet-nominale afhankelijke woorden gebruikt. Ook in het Koti zijn de concordantie-prefixen samengevallen: ze zijn hier **e-** voor de klassen 7 en 9 en **vi-** voor de klassen 8 en 10.

In alle andere opzichten staat het naamwoordklassensysteem van het Koti dichter bij het Makhuwa. Dit betreft de fonologische vorm van de prefixen: **m(u)-** wordt homorganisch (kl. 1, 3, 18), **a-** in plaats van **wa-** (kl. 2), **pa-** wordt **va-** (kl. 16), de initiële **k** verdwijnt (kl. 7, 15, 17) en de resterende klinker wordt verlaagd, d.w.z. **i-** > **e-** (kl. 7) en **u-** > **o-** (kl. 15, 17, en ook kl. 11-14). Er zijn ook meer structurele overeenkomsten tussen het Koti en het Makhuwa: het Swahili gebruikt de locatieve naamwoordprefixen (kl. 16, 17, 18) alleen bij bijvoeglijke maar niet bij zelfstandige naamwoorden, daarentegen in het Koti worden ze, net als in het Makhuwa, ook bij zelfstandige naamwoorden gebruikt. Een bijzonder probleem is de vorm van het naamwoordprefix van klasse 5. Het Swahili heeft twee allomorfen: **ji-** voor monosyllabische en enkele

klinker-initiële stammen, elders zero. Het Makhuwa heeft, alnaargelang het dialect, **ni-** of **ṅ-**. Het Koti heeft **ṅ-** voor dentale, alveolaire of palatale medeklinkers, en **li-** elders, dus voor labiale en velaire medeklinkers, voor **h** en voor klinkers. De nasaliteit van dit prefix is een zeer specifieke eigenschap van het Makhuwa en in het Koti zeker uit deze taal afkomstig; het niet-nasale allomorf **li-** is eveneens niet uit het Swahili of Sabaki afkomstig, maar wordt in vele andere talen van Oost-Afrika aangetroffen, waaronder het Mwani, het Makonde en het Comoriaans.

Laten we onze aandacht nu op de verbale morfologie richten, en beginnen we met de zogenaamde extensies, dat zijn stamuitbreidende suffixen.

Tabel 9. *Enkele corresponderende verbale extensies*

	Swahili	Koti	Makhuwa
kwalitatief (denom.)	-p-	-p- / -v-	-v-
tentief	-at-	-ath- /?	-ar-
causatief	-ij-	-is- /?	-ih-
neutro-passief	-ik-	-ikh- / -i-	-i-
actief-positioneel	-ik-	-ikh- / -i-	-i-
separatief (intr.)	-uk-	-ukh- / -u-	-u-

In tabel 9 heb ik me tot die extensies beperkt die in het Swahili een stemloze obstruent hebben en dus door hun vorm in het Koti diagnostisch zijn voor de brontaal. Net als bij de fonologische vergelijking vinden wij in het Koti twee reeksen correspondenties. Maar er is wel een fundamenteel verschil. In elk geval is één van de vormen meer frekwent en productief dan de andere. Dit is meestal de Makhuwa-vorm, die in de rechter kolom van het Koti, met één uitzondering, en dat is wel de meest productieve van de hier getoonde extensies: de causatief. De Koti-voorbeelden met **-p-**, **-ath-**, **-ikh-** en **-ukh-** vind ik in werkwoorden die om andere redenen eerder uit het Swahili lijken te komen dan uit het Makhuwa. Het omgekeerde is niet waar: de productieve Makhuwa-achtige extensies worden vrij ook met uit het Swahili afkomstige werkwoorden verbonden.

Tabel 10. *Enkele Koti werkwoorden met extensies*

-lepa	lang zijn	-kwatuva	kreupel zijn
-fulatha	volgen		
-wulisa	vermeerderen		
-onikha	verschijnen (nieuwe maan)	-oneya	zichtbaar zijn
-finikha	bedekken	-ṭhomeya	hoog plaatsen
-irukha	springen	-phinduwa	zich omdraaien

De meeste werkwoorden in de linker kolom van tabel 10 zijn uit het Swahili afkomstig en synchroon niet van kortere stammen afleidbaar. Alleen naast het

causatieve werkwoord **-wulisa** hebben wij **-wula** ‘groot zijn’, maar de initiële **w** van de stam duidt op een Makhuwa etymologie: vergelijk Swahili **-kuu** ‘groot’ en Makhuwa **m-ulupale** ‘groot, oud’. De werkwoorden **-onikha** en **-oneya** bevatten beide de stam **-ona** ‘zien’ die in deze vorm in alle drie talen voorkomt. De vorm **-onikha**, met de Swahili klankvorm van de extensie, heeft een specifieke betekenis in de islamitische context en is daarom waarschijnlijk in het Koti niet transparent. Het laatste voorbeeld in de rechter kolom is door zijn klankvorm eveneens eenduidig uit het Swahili af te leiden; niettemin heeft het de Makhuwa vorm van de extensie (het Swahili equivalent is **-pinduka**) omdat de afleiding semantisch transparent is ook zonder dat er een niet-afgeleid werkwoord tegenover staat.

Tot nu toe hebben wij naar derivationele morfologie gekeken. Richten we onze blik nu nog even op wat flectionele morfologie uit de vervoeging van het werkwoord.

Tabel 11. *Subject- en objectconcordanten 1e en 2e persoon*

		Swahili	Koti	Makhuwa
SCd/OCd	1sg	ni-/ni-	ki-/ki-	ki-/ki-
	2sg	u-/ku-	o-/o-	o-/o-
	1pl	tu-/tu-	ni-/ni-	ni-/ni-
	2pl	mu-/wa-	mwi-/o-...ni	mu-/o-...ni

Tabel 11 toont de morfemen die het subject en object van de 1e en 2e persoon in vervoegde werkwoordsvormen aanduiden. We zien dat het Koti vrijwel geheel met het Makhuwa overeenstemt en niet met het Swahili. Dat geldt niet alleen fonologisch (**o-** en **-o-** in plaats van **u-** en **-ku-** in de 2e persoon enkelvoud), maar ook etymologisch (**ki-** i.p.v. **ni-** en **ni-** i.p.v. **tu-**). Het gebruik van de objectconcordant van de 2e persoon enkelvoud samen met het clitische element **-ni** om het meervoud van de aangesproken partij aan te duiden is overigens ook uit het Swahili bekend.

Tabel 12. *Werkwoordsvormen uit het Swahili*

	NEG	SJ	NEG	T	REL	OJ	VB	T
ha		wa		ka		tu	fuat	a en zij volgden ons
		wa				tu	fuat	i zij volgen ons niet
		wa	si			tu	fuat	e laat ze ons niet volgen
		wa		li	o	tu	fuat	a zij die ons volgden
		zij				ons	volg-	

Een werkwoordsvorm bevat in de hier besproken talen naast de lexicale basis en de aanduidingen voor subject en object nog morfemen die iets over tijd, aspect en modus zeggen, maar ook over ontkenning, syntactische functie

(bijvoorbeeld “relatief”) en de samenhang in de context (bijvoorbeeld “consecutief” of “achtergrondinformatie”). De betreffende morfemen hebben elk hun vaste plaats in het werkwoord, maar omdat zij niet vrij te combineren zijn, is het vaak moeilijk om aan elk morfeem een aparte betekenis toe te kennen.

Tabel 12 laat de structuur van enkele werkwoordsvormen uit het Swahili zien. Structureel bestaat er een grote gelijkenis met het Koti en het Makhuwa (en met de meeste andere Bantu-talen), maar de specifieke morfemen en ook de specifieke betekenis die elk morfeem heeft, verschillen duidelijk van taal tot taal en zelfs tussen dialecten van één en dezelfde taal.

Helaas beschik ik noch voor het Makhuwa, noch voor het Koti over een goede beschrijving van de vervoeging. De mij toegankelijke beschrijvingen van het Makhuwa zijn nogal summier, en de meest uitvoerige, die van Pires Prata (1960) bevat een mengeling van gegevens uit verschillende dialecten, waaronder ook dialecten uit de buurt van het Koti, zonder dat de verspreiding van bepaalde vormen duidelijk wordt. Ik beperk me dus tot enkele opmerkingen.

Er zijn enkele duidelijke overeenkomsten tussen het Koti en het Swahili waarvoor mij geen parallellen in het Makhuwa bekend zijn. Ik noem er twee:

Tabel 13. *Koti-Swahili overeenkomsten in de vervoeging*

Koti:	k-aa-vir-iyē	‘ik ben voorbij gegaan’
Swahili*:	siku zi-pis-ie	‘dagen zijn voorbij gegaan’
Makhuwa:	kha-ni-vir-ale kha-ni-vinr-e	‘we zijn niet voorbij gegaan’
Koti:	o-hi-fulath-i	‘niet volgen’
Swahili:	ha-wa-fuat-i ku-to-fuat-a	‘zij volgen niet’ ‘niet volgen’
Makhuwa:	o-hi-thar-a	‘niet volgen’

Het Koti heeft twee verleden tijden met een uitgang **-iyē**. Dezelfde uitgang vindt men ook in noordelijke Swahili-dialecten, soms met de oudere vorm **-ile**. (Het Swahili-voorbeeld komt uit de oude poëzie; Mische 1979:182). De corresponderende uitgang van het Makhuwa ziet er heel anders uit en wordt ook niet in dezelfde *tenses* gebruikt: de uitgang is ofwel **-ale** ofwel is er een infix **-n-** voor de laatste medeklinker van de verbale basis.

In het Koti heeft de ontkenning van de infinitief de uitgang **-i** maar is voor het overige gelijk aan de Makhuwa vorm. De uitgang **-i** vinden wij verder niet in het Makhuwa maar wel in het Swahili, hoewel niet in de ontkenning van de infinitief maar in de ontkenning van de tegenwoordige tijd.

De specifieke overeenkomsten tussen het Koti en het Makhuwa zijn in de vervoeging zo talrijk dat het systeem als geheel weinig aanleiding zou geven om het Koti niet als een variëteit van de Makhuwa te beschouwen. Opvallend is dat geen van de specifieke *tense*-markeerders die in het Swahili in de positie direct voor de stam staan in het Koti terug te vinden is. Ik noem als voorbeel-

den **-(a)li-** (verleden tijd) en **-ca(ka)-/-ta(ka)-** (toekomstige tijd). Bovendien zien we dat, telkens als het Makhuwa, het Koti en het Swahili verwante elementen hebben, het Koti qua vorm eerder met het Makhuwa overeenkomt dan met het Swahili. Zo zijn de twee markeerders voor de ontkenning in het Swahili **ha-** en **-si-** en in het Koti en Makhuwa **kha-** en **-hi-**; **kha-** komt weliswaar ook in zuidelijke Swahili-dialecten voor, maar nergens in het Swahili hebben we **-hi-**.

Een andere zeer specifieke overeenkomst Koti-Makhuwa ligt op tonaal gebied. Ik heb in mijn betoog tot nu toe toon buiten beschouwing gelaten: het Swahili is geen toontaal, maar het Makhuwa en het Koti zijn dit net als de meeste andere Bantu-talen wel. Het toonsystemen van het Koti is bijzonder nauw aan dat van het Makhuwa verwant. Ik geef slechts één enkel voorbeeld dat de gebieden fonologie, vervoeging en syntaxis raakt.

Tabel 14. *Focus-toonverlaging in Koti en Makhuwa*

Koti:	
ki-n-too-ŋíŋ-á puúzi	‘ik zal wel een geit slachten’
ki-n-too-ŋíŋ-a puúzi	‘ik zal een geit slachten’
Makhuwa:	
kha-y-aa-púpúth-a ikúwo	‘ze heeft de kleren niet gewassen’
kha-y-aa-púpúth-a ikuwo	‘ze heeft geen kleren gewassen’

In een aantal *tenses* maakt het Koti een tonaal verschil al naar gelang er wel of niet een focus op het object valt. (Ik heb het voorbeeld en de vertaling uit een manuscript van Odden, 1995, overgenomen. Zijn vertaling laat het in het midden of de nadruk de identiteit van het object betreft of de zekerheid van de handeling. Maar Odden spreekt wel degelijk van “focus-lowering”.) Het Makhuwa voorbeeld (Cheng en Kisseberth 1981:191) laat precies dezelfde tonale alternantie zien, en met eveneens dezelfde betekenis.

Het woord voor ‘kleren’ is in het Makhuwa **ikúwo**, met een hoge toon op de tweede klinker (mora), en het Koti-woord **puúzi** ‘geit’ heeft dezelfde tonale structuur. In beide gevallen doet “focus-lowering” deze hoge toon verdwijnen. (De hoge toon die in het Koti-voorbeeld op de eerste klinker van **puúzi** verschijnt, is de opgeschoven hoge toon van het voorafgaande werkwoord.)

CLASSIFICATIE EN GESCHIEDENIS

Taalkundigen zijn gewoon om talen te classificeren, daarbij gebruik makend van het stamboom-model. Natuurlijk weet iedereen dat niet alle elementen van een taal uit de veronderstelde proto-taal afkomstig zijn.

Hoe moeten wij het Koti classificeren: is het afkomstig van een vroeger stadium van het Swahili, met latere invloeden vanuit het Makhuwa, of stamt het af van een vroeger stadium van het Makhuwa en werd het later door het Swahili beïnvloed? (Wat is overigens “invloed”?)

Om die vraag te beantwoorden moeten we de elementen isoleren die uit elk van de brontalen afkomstig zijn en een hypothese vormen hoe zij tot één taal konden versmelten; maar dit is niet voldoende. We moeten bepalen welke van deze elementen indicatief zijn voor de genetische identiteit. We zullen hierbij proberen om gebruik te maken van het begrip *matrix-taal* zoals dit bijvoorbeeld door Myers-Scotton bij haar onderzoek naar *code-switching* gebruikt wordt. Als iemand zegt “heb je die file al gesaved?” dan gebruikt zij of hij het Nederlands als matrix-taal maar heeft de twee centrale woorden, het naamwoord *file* en het werkwoord *save*, uit het Engels gehaald en in de Nederlandse zin ingebed.

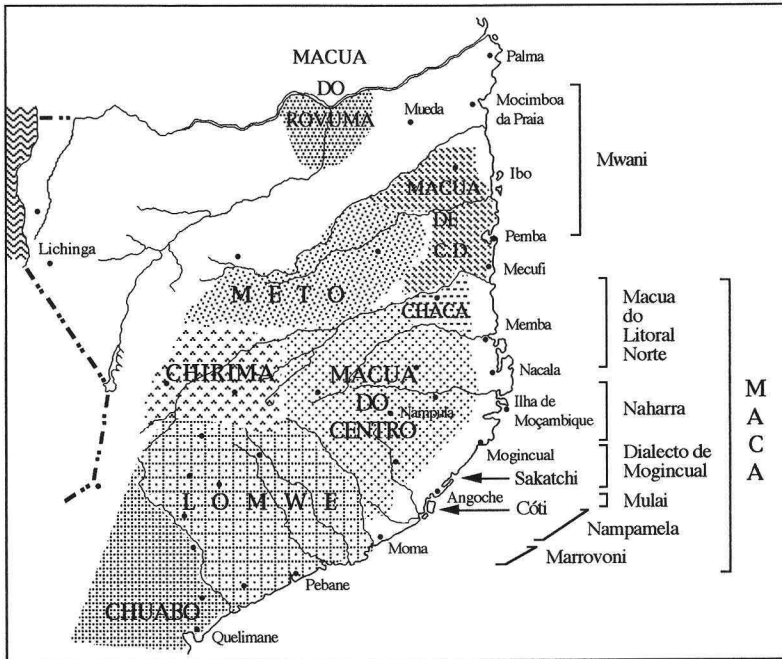
Zoals we zagen is het niet makkelijk om een algemene karakteristiek van de twee componenten van het Koti te geven. Het zou te simpel zijn om te zeggen dat het lexicon uit het Swahili afkomstig is en de grammatica uit het Makhuwa. In de basis-woordenschat lijken de twee componenten elkaar min of meer in evenwicht te houden. Ook bij de grammaticale morfemen vinden we beide bronnen vertegenwoordigd. Maar er is een tendentie dat bij de gebonden morfemen diegenen die door de sprekers beter te isoleren en daardoor ook semantisch meer transparent zijn, eerder uit het Makhuwa afkomstig zijn dan uit het Swahili. Een voorbeeld zijn de uit het Makhuwa afkomstige subject- en objectconcordanten bij het werkwoord en ook de *tense*-markeerders die voor de werkwoordsstam staan. Ook de werkwoord-extensies volgen dit schema: alleen niet-productieve gevallen zijn uit het Swahili afkomstig. (De uitzondering van de causatief zou een verklaring vinden als we naast de centraal-Makhuwa vorm **-ih-** in de kustdialecten nog een vorm **-is-** zouden vinden.) Alternerende prefixen bij naamwoorden zijn weliswaar door de sprekers isoleerbaar, maar stam en prefix hebben geen zelfstandig bestaan. Het prefix **vi-** van klasse 8 heeft synchroon geen equivalent in het Makhuwa en is wellicht net om die reden uit het Swahili overgenomen: er was geen voor de hand liggend Makhuwa-morfeem om **vi-** te vervangen. De scheiding tussen de klasse-paren 7/8 en 9/10 bij de zelfstandige naamwoorden is een lexicaal gegeven en komt overeen met het Swahili, de fusie van dezelfde vormen in het systeem van concordantie is sterker aan grammaticale regels gebonden en komt overeen met het Makhuwa.

Ik denk dat het Koti het best te begrijpen is als we aannemen dat de matrix-taal het Makhuwa is, waardoor het een tak van de Makhuwa-stamboom zou zijn. Maar er is een groot verschil tussen het inbedden van Engelse termen in het Nederlands zoals in het aangehaalde zinnetje en wat er in het Koti gebeurd moet zijn. De makers van het Koti spraken wel degelijk een soort Makhuwa als hun primaire taal, anders hadden ze bijvoorbeeld nooit de tonologisch-semantisch-syntactisch ingewikkelde *focus-lowering* kunnen gebruiken. Maar aan de andere kant zijn de uit het Swahili afkomstige vormen beslist niet tot culturele termen beperkt. Als we aan de verbogen vormen van de verbale basis (met de uitgangen **-i** en de **-iye**) denken, dan zien we dat de makers ook een intieme kennis van het Swahili moeten hebben gehad. Wat zou het sociolinguïstische scenario voor het ontstaan van het Koti zijn geweest? En wanneer zou het allemaal zijn gebeurd?

Laten we eerst de hypothese van de ‘parallele oorsprong’ uitsluiten. Hiermee bedoel ik de populaire maar ook in de wetenschappelijke literatuur geuite idee dat de verschillende Swahili-variëteiten, en dus ook het Koti, telkens het resultaat zouden zijn geweest van contacten tussen Arabische immigranten en de lokale bevolking, in ons geval de Makhuwa. Hiertegen spreken o.a. twee taalkundige argumenten. Ten eerste is de Arabische of oriëntaalse component in de verschillende soorten Swahili en ook in het Koti tot in fonetische en semantische details vrijwel identiek, ook al zijn er een paar woorden van Arabische oorsprong in het Koti die in het Swahili niet algemeen verspreid zijn, bijvoorbeeld **tarikhi** ‘weg’. Ten tweede heeft het Koti een aanzienlijk aantal vormen die noch uit het Arabisch noch uit het Makhuwa afkomstig zijn maar eenduidig op het Swahili wijzen.

Het Swahili is dus als zodanig meer dan duizend jaar geleden aan de kust van Mozambique aangekomen. Maar ik denk niet dat het Koti direct uit de eerste ontmoeting Swahili-Makhuwa is ontstaan. Dit zou weinig nuttig geweest zijn uit het oogpunt van een effectieve communicatie. De nieuwe groep zou zich meteen al dubbel geïsoleerd hebben: van het omringende Makhuwa-volk en van het lucratieve Swahili-netwerk. De schepping van een nieuwe Koti-identiteit is veel beter te begrijpen als zij na de komst van de Portugezen zou zijn gebeurd, na de val van Kilwa, waardoor plaatsen zoals Angoche als maar meer van de noordelijke Swahili-wereld werden afgesneden en tot een zelfstandiger bestaan werden genoodzaakt, met een grotere aandacht voor hun meer directe omgeving. De taalkaart zelf lijkt deze hypothese te steunen.

Deze kaart, die ik in hoofdlijnen aan Prata (1960) heb ontleend, laat een aantal grote blokken van dialecten in het binnenland zien: Chwabo, Lomwe, Chirima, Centraal-Makhuwa, Meto, Chaca, Makhuwa van Cabo Delgado en het noordelijke Makhuwa bij de Rovuma dat zich in Tanzania voortzet. Opvallend is het grote aantal kleine dialecten langs de kust: Marrovoni bij het vroegere sultanaat Moma, Nampamela, Koti, Mulai, Shangaji, het dialect van Mogincual, Naharra bij het Mozambique-eiland, het noordelijke kustdialect bij Memba en de reeks gaat in het noorden door met het Mwani en het Makwe. In de historische taalkunde neemt men vaak aan dat het gebied met de grootste taaldiversiteit ook het gebied is van waar een taal of taalgroep zich heeft verspreid. Maar niets duidt erop dat de Makhuwa hun oorsprong aan de kust hebben. In tegendeel, alle Makhuwa-sprekende kustgroepen delen vele culturele kenmerken, inclusief het aanhangen van de islam, met de wereld van de Swahili. Ze staan collectief bekend onder de naam *Maka*, hetgeen zeker hetzelfde woord is als Swahili *Manga*, een vage geografische term die naar Arabië verwijst. Nu kunnen we moeilijk aannemen dat al deze kleine Makhuwa-dialecten direct het resultaat zouden zijn van contact met het Swahili, want contact, leert ons eveneens de historische taalkunde, leidt tot convergentie. Mijn hypothese is dat in het verloop van de eerste Swahili-expansie langs deze hele kuststreek Swahili-sprekende steden gevestigd werden. Kisanga, Pemba, Memba, Musa Mbiki, Pebani en Kilimani zijn al door hun namen, maar ook door hun specifieke ligging waarschijnlijke Swahili-plaatsen. Later, toen de

Kaart 4. *Makhuwa dialecten* (gebaseerd op Prata 1960).

politieke en economische omstandigheden veranderden, begon in elke plaats een proces van toenadering tot de omliggende bevolking. Feitelijk was de bevolking van deze steden natuurlijk altijd in meerderheid uit de directe omgeving afkomstig geweest en waarschijnlijk in hoge mate tweetalig. Nu was het opportuun om de veranderde identiteit ook door een veranderde taal uit te drukken. De tweede-taal spreker van het Swahili — wiens matrix-taal het Makhuwa was — kreeg een belangrijke stem. In de meeste plaatsen was het resultaat iets wat men vandaag als Makhuwa-dialect beschouwt, in Angoche was het een nieuwe taal die taalkundigen wellicht als tak van de Makhuwa-boom beschouwen, maar die door de sprekers zelf als iets eigs wordt beschouwd, tussen het Makhuwa en het Swahili.

Meer ten noorden, waar nu Mwani en Makwe gesproken worden, heeft waarschijnlijk het Makonde een soortgelijke rol gespeeld als het Makhuwa in Angoche. Verder onderzoek zal kunnen uitwijzen of het Swahili in Mozambique ooit een meer uniform dialect was, uit welke delen van de Swahili-wereld het afkomstig was, en langs welke paden het zich heeft verspreid.

LITERATUUR

- Bleck, Wm. H.J., *The languages of Mosambique: Vocabularies of the dialects of Lourenço Marques, Inhambane, Sofala, Tette, Sena, Quelimane, Mosambique, Cape Delgado, Anjoane, the Maravi, Mudsau &c. drawn from the manuscripts of Dr. Wm. Peters, M. Berl. Acad., and from other materials.* London, 1856.
- Bryan, M.A., *The Bantu languages of Africa.* (Handbook of African Languages, 4.) London: Oxford University Press for International African Institute, 1959.
- Cheng, Chin-Chuan en Charles W. Kisseberth, Ikoroverie Makua tonology. Part 3. *Studies in the Linguistic Sciences* 11:181-202, 1981.
- Grimes, Barbara F., red., *Ethnologue: Languages of the world.* Dallas: Summer Institute of Linguistics, 1992 (12e uitg.).
- Guthrie, Malcolm, *The classification of Bantu languages.* London: Oxford University Press for International African Institute, 1948.
- , *Comparative Bantu*, 4 dln. (1967, 1971, 1970, 1970). Farnborough: Gregg, 1967-1971.
- Machado, A.J. de Mello, *Entre os Macuas de Angoche.* Lisboa: PRELO Editora, 1970.
- Nurse, Derek en Thomas J. Hinnebusch, *Swahili and Sabaki: A linguistic history.* Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1993.
- Odden, David, Notes on the tonal system of Ekoti. Ms, 1995.
- O'Neill, H.E., On the coast lands and some rivers and ports of Mozambique, *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography* 4:595-605; folding map after p. 584, 1882.
- Philippson, Gérard, Quelques données sur le mwani (Mozambique): Éléments de phonologie comparative et présentation du système verbal. In M.-F. Rombi, red., *Le swahili et ses limites: ambiguïté des notions reçues*, blz. 69-81. Paris: Éditions Recherche sur les Civilisations, 1989.
- Prata, António Pires, *Gramática da língua macua e seus dialectos.* Cucujães: Escola Tipográfica das Missões, 1960.
- , *Dicionário português-macua*, Cucujães: Sociedade Missionária Portuguesa, [1973.]
- , Línguas da Costa Norte de Moçambique, *Tempo* 3/1/82:52-56, 1982.
- , *A influência da língua portuguesa sobre o suahili e quatro línguas de Moçambique*, Lisboa: Instituto de Investigação Científica Tropical, 1983.
- , Análise etno-linguística do xecado de Sangage, *Trabalhos de Archeologia e Antropologia* 2:75-98, 1987.
- , *Dicionário macua-português*, Lisboa: Instituto de Investigação Científica Tropical, 1990.
- , s.d.; s.l. Pequeno dicionário ekoti-português. Ms.
- , s.d.; s.l. Pequeno dicionário português-ekoti. Ms.
- , s.d.; s.l. Ekoti ou língua coti. Ms.
- Rita-Ferreira, A., *Fixação portuguesa e história pré-colonial de Moçambique.* (Estudos, Ensaios e Documentos, 142.) Lisboa: Instituto de Investigação Científica Tropical, 1982.

